

Andrzej Grzegorz Przepiórka

(University of Warsaw, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-2675-4615>

e-mail: a.g.przepiorka@gmail.com

Liczebność i organizacja załogi Smoleńska w latach 1613–1618

Number and Organization of the Smolensk Garrison in 1613–1618

ABSTRACT

The aim of the article is to present the number and organization of the Smolensk garrison in the years 1613–1618. It was headed by Smolensk captains: Jerzy Szczucki (January 1613 – October 1615), the starost of Pärnu Janusz Kiszka (nominally from November 1615 to February 1616), Jan Tokarski (September 1616 – January 1618), Wojciech Baranowski (from January 1618), and the voivode of Smolensk Mikołaj Hlebowicz (January – September 1616). The garrison commanded by them was repeatedly supplemented and reorganized. Theoretically, in this time the number of Smolensk garrison was about 1,500 payrolls, although due to large losses it was usually lower. Noteworthy is the high

PUBLICATION INFO				
			 e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Andrzej Przepiórka, the Faculty of History of the University of Warsaw, 26/28 Krakowskie Przedmieście Street, Warsaw 00-927, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Research project of the National Humanities Development Program, no. 11H 13 0334 82, titled: <i>Treasury Files as a Source for the History of the Old Polish Military During the Reign of the Vasas (1587–1668)</i>				
SUBMITTED: 2022.02.08	ACCEPTED: 2023.12.08	PUBLISHED ONLINE: 2024.10.22		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	 	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES		

percentage of cavalry – about 1/3 of the garrison. Initially, they were mainly cossack banners, but with time they were replaced by heavy cavalry units: hussars and reiters. The Smolensk garrison defended fortress against the Moscow troops from October 1613 to May 1617. During the expedition of Prince Władysław, it only supported the activities of the main forces of the Polish-Lithuanian Commonwealth army. After the end of war, in 1619 the soldiers of Smolensk garrison were dismissed from service.

Key words: Polish-Muscovite War (1609–1618), Grand Duchy of Lithuania, Lithuanian army, army's organization, Smolensk

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie organizacji i liczebności załogi Smoleńska w latach 1613–1618. Na jej czele stali kapitanowie smoleńscy: Jerzy Szczucki (styczeń 1613 – październik 1615), starosta parnawski Janusz Kiszka (nominalnie od listopada 1615 do lutego 1616), Jan Tokarski (wrzesień 1616 – styczeń 1618) i Wojciech Baranowski (od stycznia 1618) oraz wojewoda smoleński Mikołaj Hlebowicz (styczeń–listopad 1616). Podległy im garnizon był wielokrotnie uzupełniany i reorganizowany. Teoretycznie liczebność załogi Smoleńska wynosiła w tym okresie ok. 1500 stawek żołdu, choć z powodu dużych strat z reguły była niższa. Uwagę zwraca wysoki odsetek jazdy – ok. 1/3 składu. Początkowo były to głównie rotы kozackie, ale z czasem zostały one zastąpione przez jednostki jazdy ciężkiej: husarii i rajtarii. Załoga Smoleńska broniła twierdzy przed wojskami moskiewskimi od października 1613 do maja 1617 r. W czasie wyprawy królewicza Władysława wspierała zaś tylko działania głównych sił wojsk Rzeczypospolitej. Po zakończeniu wojny w 1619 r. żołnierzom smoleńskim wypowiedziano służbę.

Słowa kluczowe: wojna Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim (1609–1618), Wielkie Księstwo Litewskie, armia litewska, organizacja wojska, Smoleńsk

Zdobyty 13 czerwca 1611 r. przez wojska króla Zygmunta III Smoleńsk ponownie stał się ważną twierdzą w systemie obrony Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wokół niego też koncentrowały się działania militarne w latach 1613–1617, co skłoniło K. Tyszkowskiego do nazwania kolejnego etapu wojny Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim „wojną o Smoleńsk”. Utrzymanie Smoleńska było istotne zarówno ze względów strategicznych, jak i prestiżowych. Przede wszystkim zapewniało kontrolę nad „Bramą Smoleńską”, skąd wojska mogły podjąć ofensywę w kierunku Moskwy lub Wilna. Jednocześnie jego oblężenie w latach 1609–1611 i odzyskanie stanowiło ważny element propagandy regalistycznej, dzięki któremu można było próbować usprawiedliwić rozpoczęcie przez Zygmunta III wojny z Państwem Moskiewskim¹.

¹ Vide C.B. Александров, *Смоленская осада 1609–1611*, Москва 2011; J. Byliński, W. Kaczorowski, *Smoleńsk 1609–1611. Szkic z dziejów nadgranicznej twierdzy*, Opole 2012; Б.Н. Флоря, *Польско-литовская интервенция в России и русское общество*, Москва 2005; W. Polak, *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607–1612*, wyd. 3, Toruń 2014; K. Słodowy, *Smoleńsk 1609–1611*, Warszawa 2019; K. Tyszkowski,

Liczebność i organizacja załogi Smoleńska w latach 1613–1618 nie stanowiła dotychczas przedmiotu odrębnych badań. Kwestia ta była rozpatrywana jedynie na marginesie nielicznych opracowań poświęconych działaniom militarnym i dyplomatycznym oraz organizacji wojska podczas toczącej się wówczas wojny Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim².

W dużej mierze jest to spowodowane stanem bazy źródłowej. Obecnie dysponujemy tylko jednym rozliczeniem skarbowym, które zawiera informacje o organizacji i liczebności załogi Smoleńska w interesującym nas okresie. Prawdopodobnie zostało ono przygotowane na konwokację wileńską w 1615 r. i prezentuje wysokość żołdu wysłużonego przez poszczególne oddziały wojska litewskiego w latach 1613–1615, ilość wypłaconych z tego tytułu pieniędzy i skalę zadłużenia skarbu wobec żołnierzy³. Znamy również dwa spisy wojska litewskiego z początku 1615 r., dokument dotyczący organizacji obrony Smoleńska z końca 1615 r. oraz wykaz jednostek wchodzących w skład załogi tej twierdzy od 21 lipca do 21 października 1617 r.⁴

Wojna o Smoleńsk 1613–1615, Lwów 1932, „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, Dz. II, t. VIII, z. 3.

² Vide P. Gawron, *Wojska zaciągu cudzoziemskiego w czasie wojny Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w latach 1609–1618*, w: „W hetmańskim trudzie”. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jana Wimmera, red. Z. Hundert, M. Wagner, Oświęcim 2017, s. 61–96; idem, *Miejsce husarii w strukturze armii litewskiej w latach 1600–1635*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, red. Z. Hundert, T. Mleczek, Warszawa 2020, Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Studia i Materiały, t. X, s. 85–107; A.A. Majewski, *Moskwa 1617–1618*, Warszawa 2016; W. Polak, *Misja gońca moskiewskiego Denisa Oładina w Rzeczypospolitej w 1613 roku*, „Almanach Historyczny” 2000, 2, s. 75–106; idem, *Misja posłów moskiewskich Fiodora Żeliabuskiego i Semena Matczina w Polsce w 1615 r.*, „Czaszy Nowożytnie” 2004, 16, s. 11–55; idem, *Nieudana misja gońca cesarskiego Jakuba Henckla von Donnersmarck i gońca senatu Rzeczypospolitej Jana Hrydzicza do Moskwy w 1613/1614 r.*, „Czaszy Nowożytnie” 2000, 8(9), s. 137–172; idem, *Trzy misje. Rokowania dyplomatyczne pomiędzy Rzeczypospolitą a Moskwą w latach 1613–1615*, Toruń 2014; A.G. Przepiórka, *Wyprawa lisowczyków na Siewierszczyznę na przełomie 1616 i 1617 roku*, w: *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 2, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2007, s. 85–98; idem, *Дзянні войскаў ВКЛ пад Смаленскам у 1614 г.*, „Беларускі гістарычны агляд” 2008, 15, 1–2 (28–29), s. 124–148; idem, *Вайскова-палітычная дзейнасць Аляксандра Дажбога Сапегі падчас вайны з Маскоўскай дзяржавай 1609–1618 гг.*, „ARCHE” 2016, 3, s. 185–213; K. Tyszkowski, *op. cit.*

³ Российская национальная библиотека, Санкт Петербург [dalej: РНБ], фонд 971, опис 2, дело 152, номер 46, k. 104–108v. Z treści dokumentu wynika, że został on sporządzony w maju 1615 r.

⁴ РНБ, фонд 971, опис 2, дело 321/2, номер 284, k. 316–317v; Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [dalej: AR], dz. II, nr 546, s. 171–176; AGAD, Zbiór Branickich z Sucheja, nr 78/97, s. 307–311; РНБ, фонд 971, опис 2, дело 321/2, номер 3, k. 5v–6. Dwa pierwsze dokumenty zostały ostatnio wydane drukiem

Wymienione wyżej źródła nie były dotąd szerzej wykorzystywane przez historyków⁵. Ponieważ jest to materiał niepełny, pochodzące z niego dane należy uzupełnić w oparciu o inne źródła. Najcenniejszych informacji w tym zakresie dostarczają nam uchwały konwokacji wileńskiej, instrukcje dla posłów od załogi Smoleńska, korespondencja oraz późniejsze nadania dla żołnierzy. Natomiast zupełnie nieprzydatne w tym przypadku są pokwitowania wystawiane na sejmach dla podskarbich litewskich. Na ich podstawie nie sposób nawet oszacować wydatków skarbu litewskiego na załogę Smoleńska, ponieważ najczęściej są one łączone z sumami przeznaczonymi na utrzymanie tzw. wojska polowego i załóg zamków pogranicznych⁶.

Po zdobyciu Smoleńska w samej twierdzy i wokół niej stacjonowało tzw. wojsko smoleńskie, które tworzyły oddziały uczestniczące w ostatniej fazie oblężenia tego miasta. Formalnie składało się ono z 17 rot husarii (2350 koni), 2 rot rajtarii (320 koni), 4 rot petyhorców (400 koni), 2 rot kozackich (200 koni) oraz trudnej do ustalenia liczby piechoty⁷. Dowództwo nad nim sprawował wojewoda braćławski Jakub Potocki. Sytuacja zmieniła się jednak w styczniu 1613 r. po niepowodzeniu wyprawy króla Zygmunta III pod Moskwę. Buntujący się już wcześniej z powodu dużych zaległości w wypłacie żołdu żołnierze smoleńscy wypowiedzieli służbę i zagrozili podniesieniem konfederacji. W tej sytuacji sprawa organizacji załogi twierdzy stała się jednym z głównych tematów narady króla z senatorami, która odbyła się 6 stycznia w Smoleńsku. Hetman wielki litewski Jan Karol Chodkiewicz zaproponował wówczas, aby wobec buntu wojska smoleńskiego pozostawić w twierdzy załogę składającą się dwóch regimentów piechoty niemieckiej Teodora Denhoffa i Christopha Bernarda von Urseberg, liczących łącznie ok. 1500 żołnierzy, i kilku setek jazdy, a dowództwo nad nią powierzyć wojewodzie smoleńskiemu Mikołajowi

(A.G. Przepiórka, K. Żojdź, *Dwa komputy wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z pierwszej połowy 1615 r.*, „Rocznik Lituanistyczny” 2020, 6, s. 267–286) i dalej będą cytowane w artykule na podstawie tej edycji.

⁵ Vide P. Gawron, *Wojska*, s. 61–96; idem, *Miejsce*, s. 85–107; A.G. Przepiórka, *Wyprawa*, s. 85–98; idem, *Вайскова-палітычная*, s. 185–213.

⁶ Vide Российский государственный архив древних актов, Москва [dalej: РГАДА], фонд 389, опис 1, книга 91, к. 126–129; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [dalej: BCz], rkps 2073, s. 303–307, kopia: РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 297, к. 29v–31v; BCz, rkps 2073, s. 297–302, kopia: РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 297, к. 31v–33v; РНБ, фонд 971, опис 2, дело 63/2, номер 29, к. 51–54; РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 93, к. 357v–361. Cf. Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk [dalej: BK], rkps 1539, k. 246–246v; Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius, fondas 11, apyrašas 2, bylos 154, k. 15v.

⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, nr 964, s. 476–478.

Hlebowiczowi. Z kolei kanclerz wielki litewski Lew Sapieha uważał, że podkomendnych Potockiego należy wysłać na Podole i Wołyń, a na służbę w Smoleńsku zaciągnąć tzw. wojsko inflanckie, czyli oddziały hetmana Chodkiewicza, i odpowiednią ilość piechoty. Tym pomysłem stanowczo sprzeciwiali się senatorowie koronni, którzy proponowali namówić do dalszej służby podkomendnych Potockiego. Nie znamy niestety konkluzji tej rady senatu, jednak dyskusja stała się wkrótce bezprzedmiotowa. Negocjacje z żołnierzami smoleńskimi zakończyły się fiaskiem i po nagłej śmierci wojewody braćławskiego jazda zawiązała konfederację z marszałkiem Zbigniewem Silnickim na czele. Początkowo konfederaci rozłożyli się na leża wokół Smoleńska, jednak na początku maja postanowili ruszyć w głąb Rzeczypospolitej⁸.

Na wieść o śmierci Potockiego król wysłał uniwersały do wojska smoleńskiego, w których informował żołnierzy, że powierzył zwierzchnictwo nad Smoleńskiem hetmanowi Chodkiewiczowi, a pod jego nieobecność wojewodzie smoleńskiemu M. Hlebowiczowi. Jednocześnie powiadomił hetmana, że żołnierze smoleńscy zadeklarowali, że pozostaną na swych stanowiskach do 27 kwietnia⁹. Zapewne już wówczas urząd kapitana smoleńskiego objął Jerzy Szczucki, skoro w liście z 1 sierpnia 1615 r. skarżył się, że sprawuje go już 31 miesięcy. Prawdopodobnie miał go pełnić tylko do przybycia Hlebowicza. Ten jednak, ku irytacji króla, stanowczo odmawiał objęcia dowództwa przed zaopatrzeniem twierdzy w silną załogę, żywność i amunicję. W tej sytuacji, mimo zastrzeżeń zgłaszanych przez władcę, Szczucki pozostał na swoim stanowisku i dowodził obroną Smoleńska do października 1615 r.¹⁰ Szczuckiemu brakowało jednak żołnierzy do obsadzenia twierdzy, a stan fortyfikacji przedstawiał się fatalnie. Miasto nie podniosło się ze zniszczeń z okresu jego oblężenia

⁸ Riksarkivet Stockholm [dalej: RS], Extranea IX Polen [dalej: EIXP], nr 105, knlb, J. Zadzik do W. Gembickiego, Smoleńsk 8 I 1613; Biblioteka Narodowa w Warszawie [dalej: BN], Biblioteka Ordynacji Zamojskiej [dalej: BOZ], rkps 960, s. 10; A. Lipski, *Potocki Jakub h. Pilawa (ok. 1554–1613)*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984–1985, s. 18–21; J. Byliński, *Silnicki Zbigniew (1 poł. XVII w.)*, w: *PSB*, t. 37, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1996–1997, s. 500–502. Na temat regimentów piechoty niemieckiej Denhoffa i Ursemberga vide P. Gawron, *Wojska*, s. 70–73.

⁹ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie [dalej: BPAU-PANK], rkps 358, nr 48, k. 93; nr 49, k. 95–95v; nr 51, k. 100.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ [dalej: ЦДІАУК], фонд 48, опис 1, справа 522, k. 1v; BN, rkps Akc. 6564, nr 8, knlb., M. Hlebowicz do L. Sapiehy, Zaslav 5 XII 1613; BPAU-PANK, rkps 358, nr 69, k. 135–135v; rkps 357, nr 41, k. 94; K. Tyszkowski, *op. cit.*, s. 80–81; A.G. Przepiórka, *Szczucki Jerzy z Krzykowa h. Pobóg (zm. 19 VII 1618)*, w: *PSB*, t. 47/3, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2011, s. 445–446.

przez wojska królewskie. Duży wyłom w murach zamku od strony zachodniej i mały od strony Dniepru nadal nie zostały zamurowane ani właściwie zabezpieczone. Załoga twierdzy korzystała więc przez cały czas z usypanych wewnątrz murów wałów, które stanowiły drugą linię obrony oddziałów moskiewskich w latach 1609–1611¹¹.

Tymczasem sejm zwyczajny w Warszawie (19 II – 2 IV 1613) podjął dwie kluczowe dla organizacji obrony Smoleńska decyzje. Przede wszystkim na mocy konstytucji „Ordynacja województwa smoleńskiego” Smoleńszczyzna została włączona do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Decyzja ta stanowiła duży sukces posłów litewskich, którzy zabiegali o to już w 1611 r.¹² Przyjęcie tego rozwiązania oznaczało jednak, że ciężar finansowania obrony tych ziem miał spoczywać na skarbie litewskim. Jednocześnie znacznie ograniczono środki finansowe, w oparciu o które Wielkie Księstwo Litewskie mogłoby to zadanie realizować. Wprawdzie sejm uchwalił wysokie podatki, jednak dochody z nich miały być przeznaczone wyłącznie na pokrycie zadłużenia państwa wobec wojska. Natomiast obrona pogranicznych zamków w Wielkim Księstwie Litewskim i Inflantach, w tym również Smoleńska, miała zostać sfinansowana z reszty podatków uchwalonych na sejmie w 1611 r. Wpływy te szacowano na 148 963 zł, z czego 29 320 zł miało zresztą zostać przekazane Chodkiewiczowi jako zwrot dotychczasowych wydatków wojennych¹³.

W tej sytuacji Zygmunt III poinformował hetmana, że do obrony Smoleńska może zaciągnąć tylko rotę pieszą Aleksandra Kamieńskiego (200 porcji), na którą 15 kwietnia wystawił list przypowiedni. Jednocześnie domagał się rozpuszczenia obu regimentów piechoty niemieckiej, którym już wcześniej wypowiedział służbę. Chodkiewicz zwlekał bowiem dotąd z wykonaniem tego rozkazu króla, licząc na to, że po sejmie będzie mógł je ponownie zaciągnąć i wykorzystać do obsadzenia Smoleńska¹⁴. Tymczasem po odejściu konfederatów smoleńskich w zamku pozostała jedynie niewielka załoga, składająca się ze 150 żołnierzy piechoty niemieckiej i 100 piechoty polskiej. Były to zapewne rotы Petera Learmontha i Jana Krenickiego. Chodkiewicz zdołał je zatrzymać,

¹¹ Vide AGAD, Zbiór Branickich z Sucheja, nr 78/97, s. 317.

¹² *Volumina Constitutionum* [dalej: VC], t. III, 1611–1640, vol. 1, 1611–1626, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010, s. 140–142; J. Byliński, *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984 [„Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 689, Prawo, CXVII], s. 114–129.

¹³ VC, t. III, vol. 1, s. 147, 156–169; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty – ustawy – realizacja*, Warszawa 2007, s. 121, 288–289.

¹⁴ BN, BOZ, rkps 960, s. 43–44; BPAU-PANK, rkps 358, nr 51, k. 100–100v; rkps 359, k. 30–31v; РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 293, k. 217; P. Gawron, *Wojska*, s. 72–73.

przesyłając do Smoleńska 6000 zł z podatków z powiatu orszańskiego, co zostało zaakceptowane przez króla¹⁵. Według informacji uzyskanych w tym czasie przez Jakuba Zadziką załoga miała być nieco silniejsza – 400 piechoty i tyle samo mieszczan¹⁶. Nadal były to jednak siły zbyt małe, by móc skutecznie bronić Smoleńska.

Kwestia zorganizowania odpowiedniej załogi dla Smoleńska stała się szczególnie paląca w obliczu rozpoczętej w lipcu 1613 r. ofensywy wojsk moskiewskich. Dowodzona przez kniazia Dmitrija Mamstriukowicza Czerkasskiego i Michaiła Matwiejewicza Buturlina armia szybko zajęła Wiaźmę i Dorohobuż, które zostały opuszczone przez ich załogi bez walki, a 15 września po prawie miesięcznym oblężeniu zmusiła do kapitulacji Białą. W październiku licząca około 12 000 ludzi armia D.M. Czerkasskiego i Iwana Fiodorowicza Trojekurowa, który zastąpił ранnego pod Białą Buturlina, rozpoczęła blokadę Smoleńska. Wojewodowie wzniesli dwa główne ostrogi: jeden na wschód od miasta, przy cerkwi św. Ducha, a drugi na Górze Piecherskiej. Od strony dawnej granicy z Wielkim Księstwem Litewskim, w odległości ok. 30 km od niej, wzniesiono natomiast kilka mniejszych ostrogów, które miały odciąć Smoleńsk od zaplecza i zagrozić marsz ewentualnej odsieczy. Wysyłane przez wojewodów moskiewskich zagony pustoszyły dawne pogranicze¹⁷.

W obliczu rosnącego zagrożenia ze strony wojsk moskiewskich Chodkiewicz i Szczucki podjęli latem działania mające na celu wzmocnienie załogi Smoleńska. Na podstawie istniejących źródeł trudno jednoznacznie ustalić, jaki był ich efekt. Dysponujemy jedynie wspomnianym rozliczeniem skarbowym, które informuje nas o wysokości należnego żołdzie Smoleńska żołdu. Zawarte w nim dane na temat liczebności i okresu służby oddziałów znajdujących się w twierdzy ilustruje tabela 1.

Wyciągnięte na tej podstawie wnioski mogą się jednak okazać mylące. Przywoływany dokument informuje nas jedynie o zobowiązaniach finansowych skarbu litewskiego wobec żołnierzy, którzy znajdowali się w Smoleńsku na przełomie 1614 i 1615 r. W oparciu wyłącznie o to źródło

¹⁵ ANK, Archiwum Sanguszków [dalej: AS], rkps 51, s. 105–106; BPAU-PANK, rkps 358, nr 55, k. 108–108v. Według Rachunków Sejmowych roty Jana Krenickiego i Learmontha na początku 1613 r. znajdowały się w Smoleńsku. Krenicki dowodził w okresie od 18 III do 15 VII 1611 r. dawną rotą pieszą Jakuba Talipskiego (81–102 porcje), z którą wszedł potem w skład załogi Smoleńska (*Материалы к истории Московского государства в XVI и XVII столетиях*, выпуск II, *Война с Польшей в 1609–1611 годах. Исторические материалы*, wyd. Ф. Вержбовский, Варшава 1898, s. 29–30, 65–66).

¹⁶ RS, EIXP, nr 105, knlb., J. Zadzik do W. Gembickiego, Warszawa 4 VI 1613.

¹⁷ А.Г. Пшэпюрка, *Дзеянні*, s. 131–134; *Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею Императорской академии наук*, т. 3, 1613–1645, Санкт Петербург 1836, nr 12, s. 14.

Tabela 1. Skład i liczebność załogi Smoleńska na podstawie „Liczby wojska J.K.Mci”

Lp.	Jednostka	Liczebność
Husaria		
1 I 1613 – 24 V 1615 (9 ćwierci i 7 tygodni)		
1.	poczet kapitana Jerzego Szczuckiego	12
2.	rota woj. smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (stara)	115
3.	poczet woj. wiaziemskiego i możajskiego Iwana Jangildiejewa	10
VI 1614 – VI 1615		
4.	rota hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza	100
5.	rota woj. smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (nowa)	200
6.	rota Jana Tokarskiego	100
Petyhorcy		
1 I 1613 – 1 IV 1615 (9 ćwierci)		
1.	rota Stanisława Boguszewskiego	100
VI 1614 – VI 1615		
2.	rota Jana Chojnowskiego	100
Jazda kozacka		
1 I 1613 – 1 IV 1615 (9 ćwierci)		
1.	z roty Szczęsnego Wyszla	13
2.	bojarzy moskiewscy	9
Piechota niemiecka		
21 IV 1613 – 14 XII 1614		
1.	rota Petera Learmontha	150
Piechota polska		
1 V 1613 – 1 V 1615		
1.	rota Jana Krenickiego	150
2.	rota Stefana Mutykalskiego	100
3.	rota Maksyma Wołka	200
4.	rota Jana Zaporskiego	33
II–V 1615		
5.	rota Linowskiego	100
6.	rota Jerzego Zabielskiego	200
Puszkarze		
1.	1 VIII 1613 – 1 V 1615	21
2.	1 X 1613 – 1 V 1615	9

Źródło: РНБ, фонд 971, опис 2, дело 152, номер 46, к. 104–105.

nie sposób jednak jednoznacznie określić, kiedy poszczególne jednostki znalazły się w murach twierdzy ani tego, czy i ewentualnie ile rot zostało w tym czasie zwiniętych. Niezbędne jest skonfrontowanie tych danych z innymi, zawartymi przede wszystkim w ówczesnej korespondencji.

Według hetmana Chodkiewicza na początku maja w Smoleńsku znajdowały się jedynie dwie wymienione w rozliczeniu jednostki: rota piechoty niemieckiej Petera Learmontha i rota piechoty polskiej Jana Krenickiego. Natomiast we wrześniu miało tam być już 600 piechoty¹⁸. Wiadomo, że Chodkiewicz skierował do twierdzy część rot, które wycofały się z Wiaźmy i Dorohobuża, m.in. rotę petyhorską Stanisława Boguszeńskiego, rotę kozacką Wojciecha Baranowskiego i wolontariuszy Szczęsnego Wyszła, i przysłał kilka innych jednostek, np. rotę husarską M. Hlebowicza. Zwiększył też liczebność piechoty, prawdopodobnie zaciągając do niej Kozaków zaporoskich. Część rot Szczucki zaciągnął bez listów przypowiednich, wystawiając żołnierzom stosowną asekurację. Wśród nich z pewnością znajdowały się roty piesze Jana Zaporskiego i Maksyma Wołka. Zaciągi te miały zostać zalegalizowane przez króla dopiero w 1614 r.¹⁹ O tym, że taka praktyka miała wówczas miejsce, świadczy list przypowiedni wystawiony przez króla dla Szczęsnego Wyszła 15 marca 1614 r. Władca przypowiadał w nim rotmistrzowi służbę na dwie 115-konne rotę kozackie w Smoleńsku od 20 maja 1613 r.²⁰ W rozliczeniu brakuje natomiast jednostek, których dowódcy podpisali się pod instrukcjami dla posłów i listami od załogi Smoleńska z sierpnia 1614 r. Chodzi o rotę kozacką S. Wyszła i W. Baranowskiego i Tatarów gospodarskich²¹. Nie ma w nim również rot pieszych wspomnianego wcześniej

¹⁸ ANK, AS, rkps 51, s. 105–106; Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, Львів [dalej: ЛННБУ], фонд 103, опис 1, справа 97, s. 4. Cf. przypis 15.

¹⁹ Vide ANK, AS, rkps 67, s. 143–147; rkps 51, nr 28, s. 109; ЛННБУ, фонд 103, опис 1, справа 97, s. 4. Na to, że na początku 1613 r. rotę Boguszeńskiego i Baranowskiego znajdowały się w Dorohobużu, wskazuje treść jednego z listów hetmana (BN, BOZ, rkps 960, s. 52). Na temat wcześniejszej służby Boguszeńskiego vide РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 293, k. 175v; книга 97, k. 410v–412. Według późniejszego nadania to Maksym Wołek miał wprowadzić do obleganego Smoleńska pułk Kozaków (РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 97, k. 312–313v).

²⁰ РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 86, k. 942v–943v. Król wystawił list przypowiedni S. Wyszłowi na prośbę hetmana (BPAU-PANK, rkps 358, nr 76, k. 151).

²¹ BPAU-PANK, rkps 365, k. 68–69v; AGAD, AR, dz. II, nr 611, s. 1–3. Pod instrukcją podpisali się: Jerzy Szczucki kapitan smoleński, Peter Learmonth kapitan piechoty, Szczęсны Wyszel rotmistrz, Stefan Mutykalski rotmistrz, Walerian Wyleżyński sędzia wojskowy, Hieronim Ciechanowicz wójt smoleński, Andrzej Małyszka porucznik rot Stanisława Boguszeńskiego, Stefan Ryśkiewicz porucznik roty Szczęsnego Wyszła, Jerzy Piotrowski porucznik roty Wojciecha Baranowskiego, Marcin Trzaska strażnik, Jachno Kilimowicz rotmistrz

Aleksandra Kamieńskiego i Wojewódzkiego, którzy byli sygnatariuszami listu załogi do hetmana Chodkiewicza²². Nie można jednak wykluczyć, że Wojewódzki był dowódcą roty pieszej M. Hlebowicza, która pojawiła się w jednym ze źródeł moskiewskich.

Niezwykle interesujących informacji na temat składu załogi Smoleńska dostarczają właśnie źródła moskiewskie. Według relacji Fiodora Mironowa, który w marcu zbiegł ze Smoleńska, w twierdzy miało się znajdować 150 koni husarii, 100 koni petyhorców, 100 koni z rot Baranowskiego, 100 koni z roty Wyszla, 100 koni z roty nieznanego dowódcy, ok. 70 Tatarów, 120 hajduków kupca Maksyma Wołka, rotę pieszą: Kamieńskiego (200), Krenickiego (100), Baczyńskiego (100), Wojewódzkiego (100) i niezidentyfikowanego rotmistrza (90)²³. Podobne dane dotyczące liczebności załogi Smoleńska podał Gabriel Pugulski, chorąży roty kozackiej Szczęsnego Wyszla, który w tym samym czasie dostał się do niewoli moskiewskiej. Według niego w twierdzy znajdowały się rotę jazdy Hlebowicza (128), Boguszewskiego (158), Baranowskiego (100), Wyszla (100), rotę piechoty polskiej Krenickiego (170), Kamieńskiego (160), Hlebowicza (100), Wołka (120), Baczyńskiego (80), rota piechoty niemieckiej (150) i 100 mieszczan²⁴.

Na podstawie tych źródeł można przyjąć, że na początku oblężenia w skład załogi Smoleńska wchodziły jednostki liczące łącznie 137 koni husarii, 100 koni petyhorców, 200 koni jazdy kozackiej, 70 Tatarów z powiatu nowogródzkiego, 150 porcji piechoty niemieckiej, 950 porcji piechoty polskiej, a także 30 puszkarzy i 4 strażników (zob. tabela 2). Żołnierzy wspierali w obronie twierdzy mieszczanie i czeladź, łącznie zapewne kilkaset osób.

Dowodzący załogą kapitan Szczucki poza żołdem za 12-konny poczet husarski miał otrzymywać również jurgielt w wysokości 100 zł miesięcznie²⁵. W dozorze nad murami twierdzy kapitana wspomagali strażnicy,

tatarski, Jan Krenicki rotmistrz, Jan Zaporski rotmistrz, Jarosz Wyrzykowski porucznik rot Mikołaja Hlebowicza, Maksym Wołk rotmistrz, Marcin Otrembusz strażnik, Marcja Małyński strażnik, Mikołaj Woroniec strażnik. Pod listem do K. Radziwiłła podpisali się ci sami oficerowie i urzędnicy, co pod instrukcją dla posłów. Brak jedynie podpisów Learmontha i Kilimowicza, pojawia się natomiast podpis pułkownika Aleksandra Józefa Lisowskiego.

²² BK, rkps 325, s. 555–559. Udział Aleksandra Kamieńskiego jako rotmistrza pieszego w obronie Smoleńska potwierdza także późniejsze nadanie dla niego (РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 101, к. 15–16). Nie wiadomo natomiast, o którego z Wojewódzkich chodzi. Prawdopodobnie był to Maciej (РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 97, к. 165–166).

²³ РГАДА, фонд 210, опис 17, дело 8, к. 32–33.

²⁴ *Ibidem*, к. 47–48.

²⁵ РНБ, фонд 971, опис 2, дело 152, номер 46, к. 104. Podkreślał to w późniejszym okresie wojewoda smoleński Mikołaj Hlebowicz: „Pan Szczucki mając jurgieltu na czwierć

Tabela 2. Skład i liczebność załogi Smoleńska przed rozpoczęciem oblężenia (X 1613) – rekonstrukcja

Lp.	Jednostka	Liczebność
Husaria		
1.	poczet kapitana Jerzego Szczuckiego	12
2.	poczet woj. wiaziemskiego i możajskiego Iwana Jangildiejewa	10
3.	rota woj. smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza, por. Jarosz Wyrzykowski	115
Petyhorcy		
1.	rota Stanisława Boguszewskiego, por. Andrzej Małyška	100
Jazda kozacka		
1.	rota Wojciecha Baranowskiego, por. Jerzy Piotrowski	100
2.	rota Szczęsnego Wyszła, por. Stefan Ryśkiewicz	100
Piechota niemiecka		
1.	rota Petera Learmontha	150
Piechota polska		
1.	rota Jana Krenickiego	150
2.	rota Aleksandra Kamieńskiego	200
3.	rota Jana Zaporskiego	100
4.	rota Stefana Mutykałskiego	100
5.	rota Maksyma Wołka	200
6.	rota Baczyńskiego	100
7.	rota woj. smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (Wojewódzkiego?)	100
Tatarzy hospodarscy		
1.	rota Tatarów powiatu nowogródzkiego pod dowództwem Jachny Kilimowicza	70
Puszkarze		
		30
Strażnicy		
		4

Opracowano na podstawie: РНБ, фонд 971, опис 2, дело 152, номер 46, к. 104–105; ANK, AS, rkps 67, s. 143–147; AGAD, AR, dz. II, nr 611, s. 1–3; ВРАУ-РАНК, rkps 365, к. 68–69v; rkps 342, s. 359–361; РГАДА, фонд 210, опис 17, дело 8, к. 32–33, 47–48.

kótrzy również mieli własne poczty. W sierpniu 1614 r. było ich aż czterech: Marcin Trzaska, Marcin Otrembusz, Marcján Małyński i Mikołaj

po trzysta złotych brał jeszcze żóld na dwanaście koni kapitańskie” (BN, BOZ, rkps 1795/7, k. 50). Przypowiadanie kapitanom zamków służby na kilkunastokonne poczty husarskie było w tym czasie normalną praktyką (vide РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 293, к. 117–117v, 118–118v).

Woroniec²⁶. Wprawdzie król podawał w wątpliwość prawne podstawy ich służby, jednak urząd strażnika smoleńskiego został utrzymany²⁷. Na przełomie 1616 i 1617 r. sprawował go Maciej Wdywiński, który otrzymał zapłatę za wcześniejsze zasługi za pośrednictwem pisarza polnego Jarosza Piaseckiego. W instrukcji dla swoich posłów na konwokację wileńską w 1617 r. załoga Smoleńska prosiła o zagwarantowanie mu dalszej służby, co też zapewne nastąpiło, skoro podpisał się on z tytułem strażnika pod instrukcją dla posłów wysłanych przez żołnierzy smoleńskich na sejm w 1618 r.²⁸ Nie wiemy natomiast, kiedy zaczęła funkcjonować w Smoleńsku mennica, która biła monety na potrzeby wypłaty żołdu piechocie. Z pewnością działała ona już w 1615 r.²⁹

Podkomendni Szczuckiego od początku musieli zmagać się z poważnymi problemami aprowizacyjnymi. Okolice Smoleńska zostały bowiem spustoszone w czasie działań wojennych w latach 1609–1612. Załoga była dziesiątkowana przez głód, choroby i dezercję. Podejmowane przez Chodkiewicza próby zorganizowania odsieczy rozбиваły się o brak pieniędzy na wypłatę zaległego żołdu tzw. wojsku inflanckiemu i zakaz przeprowadzania nowych zaciągów przed spłatą zadłużenia wobec wojska. Zmieniło się to dopiero po uchwaleniu przez konwokację wileńską (4–9 XI 1613), a następnie sejm nadzwyczajny (3–24 XII 1613) odpowiednio wysokich podatków. Na początku 1614 r., mimo zawiązania przez wojsko inflanckie konfederacji, hetmanowi udało się zaciągnąć trochę żołnierzy oraz zgromadzić żywność dla załogi twierdzy. Poprowadzenie odsieczy Chodkiewicz zlecił staroście orszańskiemu Aleksandrowi Sapieże. W maju na czele sił składających się z ok. 2000 jazdy, 400 piechoty i 2 dział uderzył on na ostrogi moskiewskie. Jednocześnie dwaj rotmistrzowie: Szczesny Wyszel i Stefan Mutykałski, którzy wcześniej opuścili Smoleńsk, mieli na czele 300 hajduków i chłopów poprowadzić zaopatrzenie Dnieprem z Orszy do twierdzy. Atak zakończył się niepowodzeniem, a do niewoli dostał się wówczas inny rotmistrz ze Smoleńska, Stanisław Boguszewski. Dopiero po otrzymaniu posiłków Sapieha i pułkownik Aleksander Lisowski zdołali zmusić wojska moskiewskie do ustąpienia i na przełomie czerwca i lipca dotarli do Smoleńska, dostarczając tam żywność³⁰.

²⁶ BPAU-PANK, rkps 365, k. 68–69v.

²⁷ ANK, AS, rkps 67, s. 146; Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie [dalej: BUW], rkps 59, k. 3–5v.

²⁸ AGAD, AR, dz. II, nr 668, s. 4–5; РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 95, к. 1а–2. Cf. *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. II, *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI – XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009 [dalej: AZSWKsL, t. II], nr 51, s. 229.

²⁹ AGAD, AR, dz. II, nr 668, s. 5; AZSWKsL, t. II, nr 51, s. 232.

³⁰ А.Г. Пшэпюрка, *Вайскова-палітычная*, s. 197–202.

Oddziały Sapiehy rozbiły obóz pod Smoleńskiem, ale po kilku tygodniach, wraz z końcem ćwierci, większość żołnierzy ruszyła z powrotem do Orszy. Ze starostą zostały tylko trzy rotы husarskie: Mikołaja Hlebowicza „nowa” (200 koni), Jana Tokarskiego (100 koni) i kasztelana wileńskiego Hieronima Chodkiewicza (100 koni), które później zaczęły służbę. Naciskane przez oddziały moskiewskie skłonne były jednak opuścić swoje stanowiska. Sapieha zdołał wówczas namówić żołnierzy z tych rot, aby wraz z Lisowskim i Tokarskim weszli w mury twierdzy. Starosta powrócił natomiast pod Orszę, gdzie spośród żołnierzy, którzy ustąpili spod Smoleńska, zaciągnął 4 rotы husarskie (459 koni), 2 rajtarskie (300 koni) i 1 petyhorską (100 koni). Żołnierze tych jednostek otrzymali od niego asekurację, gwarantującą im wypłatę żołdu za następną ćwierć w wysokości 30 zł. Zabezpieczenie miały stanowić prywatne dobra Sapiehy³¹. Prawdopodobnie w tym czasie zostały też zwinięte rotы piesze A. Kamińskiego, Baczyńskiego, M. Hlebowicza i/lub Wojewódzkiego, które nie występują w późniejszych źródłach.

Odsiecz na krótko poprawiła sytuację obrońców Smoleńska, którzy wobec małej ilości dostarczonej żywności wkrótce znów musieli zmagać się z głodem. W liście wysłanym 31 sierpnia do Krzysztofa Radziwiłła twierdzili, że posiadane zapasy nie pozwolą im wytrwać dłużej niż sześć tygodni³². Nie bez znaczenia był również fakt, że musieli się zmagać z nadal groźnym przeciwnikiem, który w przeciwieństwie do nich mógł liczyć na szybkie przybycie posiłków. Już 4/14 sierpnia car wydał rozkaz do wymarszu pod Smoleńsk oddziałom W. Wieszniakowa, I. Sunbułowa, G. Gorichwostowa, F. Leontjewa, N. Bariatinskiego, które łącznie miały liczyć 2000 ludzi³³. W tej sytuacji Aleksander Sapieha apelował o ratunek do J.K. Chodkiewicza³⁴.

Tymczasem w skarbie litewskim znów brakowało pieniędzy na utrzymanie wojska. Już w lipcu król polecił podskarbiemu zaciągnąć kredyt na werbunek piechoty³⁵. Poszukiwaniem sposobów obrony Wielkiego Księstwa Litewskiego przed Moskwą, Kozakami i byłymi żołnierzami zajęła się konwokacja wileńska, która obradowała w dniach 1–11 października

³¹ BPAU-PANK, rkps 365, k. 68–69v; BN, BOZ, rkps 960, s. 317; РНБ, фонд 971, опис 2, дело 152, номер 46, k. 105–106; cf. A.G. Przepiórka, K. Żojdź, *op. cit.*, s. 281; ЦДІАУК, фонд 48, опис 1, справа 553, k. 1.

³² AGAD, AR, dz. II, nr 611, s. 1–3.

³³ *Разрядные книги 1598–1638 гг.*, oprac. В.И. Буганов, Л.Ф. Кузьмина, ред. В.И. Буганов, Москва 1974, s. 259–260; *Дворцовые разряды, по высочайшему повелению изданные II-м отдѣлением Собственной Его Императорскаго Величества канцелярии* [dalej: *ДР*], t. I, Санкт Петербург 1850, kol. 141.

³⁴ Biblioteka Raczyńskich [dalej: BR], rkps 77, k. 193.

³⁵ BPAU-PANK, rkps 358, nr 88, k. 177–177v.

1614 r. Pieniądze z uchwalonych na niej podatków podskarbi miał przeznaczyć na nowe zaciągi. W tym celu hetmana upoważniono do wydania własnych listów przypowiednich. Żołnierze mieli jednak zostać w pierwszej kolejności użyci do zwalczania tzw. ludzi swawolnych, a dopiero później skierowani przeciwko Moskwie. Załódze Smoleńska obiecano natomiast przysyłanie żywności z ekonomii mohylewskiej, a za dotychczasową służbę oprócz zwykłego żołdu przyznano im dodatkową ćwierć tzw. darowną. Zaakceptowano również wydaną przez starostę orszańskiego asekurację³⁶. Wprawdzie król Zygmunt III, powołując się na konstytucję sejmową, odmówił potwierdzenia decyzji o podwyższeniu żołdu husarzom i nie chciał zaakceptować asekuracji wydanej przez Sapiehę, jednak podskarbi wielki litewski Jarosz Wołłowicz uznał uchwałę konwokacji za wiążącą³⁷.

Chodkiewicz zobowiązał się wobec załogi Smoleńska oraz Aleksandra Sapiehy, że na czele nowo zaciągniętych rot przybędzie wraz z żywnością i zaległym żołdem do końca listopada. Korzystając z otrzymanych na konwokacji uprawnień, hetman wystawił 13 października listy przypowiednie na 1000 husarzy, 300 rajtarów i 2000 piechoty³⁸. Rachuby hetmana ponownie jednak zawiodły z powodu powolnego wydawania podatków przez szlachtę. Niektórzy rotmistrzowie w ogóle nie dostali pieniędzy na zaciąg, a pozostali otrzymali je ze znacznym opóźnieniem³⁹. Ostatecznie Chodkiewicz zaciągnął 7 rot husarskich (859 koni), 3 rot rajtarskie (300 koni), 2 roty kozackie (150 koni) i 7 rot pieszych (1200 porcji)⁴⁰.

W tej sytuacji hetman zdecydował, że zanim nadciągną wszystkie rotę, ponownie wyśle Aleksandra Sapiehę z żywnością do Smoleńska. W dyspozycji starosty orszańskiego znajdowało się około 1000 koni jazdy, w tym 7 rot starego zaciągu oraz dawna rota husarska M. Hlebowicza (100 koni), rota petyhorska S. Boguszewskiego (100 koni) i rotę kozacką S. Wyszla i W. Baranowskiego, których ówczesnej liczebności nie znamy. Cztery ostatnie jednostki opuściły wcześniej twierdzę smoleńską w celu zdobycia żywności, ale ich żołnierze zadeklarowali, że są gotowi poprowadzić prowiant do Smoleńska i dalej uczestniczyć w jego obronie⁴¹.

³⁶ AZSWKsL, t. II, nr 46, s. 184–202; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 260–261; A. Filipczak-Kocur, *op. cit.*, s. 294.

³⁷ BK, rkps 289, nr 83, s. 441–446; ЦДІАУК, фонд 48, опис 1, справа 553, к. 1.

³⁸ BN, BOZ, rkps 960, s. 264–266, 276–277, 278–281.

³⁹ *Ibidem*, s. 273–275, 285–287.

⁴⁰ A.G. Przepiórka, K. Żojdź, *op. cit.*, s. 281–282; cf. РНБ, фонд 971, опис 2, дело 152, номер 46, к. 105v–106.

⁴¹ BN, BOZ, rkps 960, s. 285–287.

Sapieha przez pięć tygodni musiał jednak czekać w obozie pod Katiem na żywność. 2 listopada statki z prowiantem dotarły wreszcie do Orszy, ale utkwily tam z powodu zamarznięcia Dniepru. Oznaczało to, że zaopatrzenie trzeba było przetransportować podwodami, co znacznie skomplikowało całą operację⁴². Starosta orszański wycofał się i zabrawszy zgromadzony prowiant, ruszył w kierunku Smoleńska. Pod koniec listopada dostarczył do twierdzy żywność, która według wyliczeń hetmana powinna wystarczyć do 2 lutego 1615 roku. Wzmocnił również załogę wspomnianymi wyżej rotami M. Hlebowicza, S. Boguszeuiskiego oraz rotą petyhorską J. Chojnowskiego (100 koni). W Smoleńsku zgodziły się też zostać rotę husarskie M. Hlebowicza (nowa), H. Chodkiewicza i J. Tokarskiego, które, jak pamiętamy, weszły w skład garnizonu w sierpniu. Twierdzę opuściła jednak wówczas kompania piechoty niemieckiej P. Learmontha (150 porcji), a reszta piechoty zadeklarowała, że będzie służyć tylko do 6 stycznia 1615 r.⁴³

Do kolejnych zmian w składzie załogi Smoleńska doszło na początku 1615 r. Już 19 grudnia hetman Chodkiewicz informował podskarbiego litewskiego Jarosza Wołłowicza o tym, że w ramach reorganizacji wojska zamierza zwinąć rotę kozackie Wyszla i Baranowskiego⁴⁴. Jak pamiętamy, obie jednostki opuściły wcześniej twierdzę i mimo złożonej uprzednio deklaracji prawdopodobnie nie wzięły udziału w wyprawie Sapiehy. Nie przestały też bezprawnie wybierać stacji, w związku z czym hetman wysłał przeciwko nim inne chorągwie. Uciekając przed gniewem Chodkiewicza, żołnierze ruszyli w głąb Wielkiego Księstwa Litewskiego i na początku stycznia dotarli do Kowna. Ostatecznie obie rotę zostały całkowicie rozbite i z tego powodu brak ich w znanych nam spisach wojska litewskiego z początku 1615 r. i w rozliczeniu skarbowym z maja tr. Zapewne dopiero wówczas Baranowski przejął dowództwo nad rotą petyhorską Stanisława Boguszeuiskiego (100 koni)⁴⁵. Na początku roku mury twierdzy opuściła prawdopodobnie większość rotę pieszej Jana Zaporskiego wraz ze swoim rotmistrzem⁴⁶.

Dla kontynuowania obrony konieczne było zapewnienie stałego dopływu prowiantu i ludzi. W lutym 1615 r. hetman rozkazał staroście parnawskiemu Januszowi Kiszce, aby na czele całego wojska polowego

⁴² *Ibidem*, s. 296.

⁴³ *Ibidem*, s. 298, 304–305, 317–323; BR, rkps 77, k. 201–202. Na temat dalszych losów rotę Learmontha vide P. Gawron, *Wojska*, s. 74–75.

⁴⁴ BN, BOZ, rkps 960, s. 318.

⁴⁵ Vide BN, BOZ, rkps 960, s. 344–346, 352–353; A.G. Przepiórka, K. Żojdź, *op. cit.*, s. 274–284; РНБ, фонд 971, опис 2, дело 152, номер 46, k. 104–108v.

⁴⁶ AGAD, AR, dz. II, nr 622, s. 1. Cf. A.G. Przepiórka, K. Żojdź, *op. cit.*, s. 277, 281–284.

zaprowadził żywność do Smoleńska. Poza dostarczeniem zaopatrzenia Kiszka wzmocnił załogę twierdzy dwoma rotami piechoty polskiej: Linowskiego (100 porcji) i Jerzego Zabielskiego (200 porcji)⁴⁷. Przed 6 maja J. Kiszka ponownie przyprowadził do Smoleńska transport z żywnością. Ponieważ wielu żołnierzy z załogi zmarło z powodu różnych chorób, tym razem również zostawił uzupełnienia. Prawdopodobnie była to rota piesza Bartosza Kołęckiego (200 porcji)⁴⁸.

W wyniku tych wszystkich zmian w maju 1615 r. w skład załogi Smoleńska wchodziły formalnie 4 roty i 2 poczty husarii (537 koni), 2 rot petyhorskie (200 koni), 6 rot piechoty polskiej (950 porcji) i 30 puszkarzy (zob. tabela 3). Należy jednak mieć na uwadze to, że ze względu na trudne warunki służby rzeczywiste stany liczbowe z pewnością znacznie odbiegały od etatowych.

Środki na dalsze utrzymanie wojska, w tym również załogi Smoleńska, miał zapewnić sejm, który rozpoczął swoje obrady 12 lutego 1615 r. Jednak ten rozszedł się 27 marca bez uchwał i Zygmunt III został zmuszony do zwołania na 21 maja konwokacji wileńskiej. Tymczasem po zakończeniu sejmu hetman przedstawił królowi rejestr całego pozostającego w służbie wojska, łącznie z załogą Smoleńska i innych zamków, który zdaniem podkanclerzego litewskiego Eustachego Wołłowicza miał obejmować 2270 husarzy, 570 rajtarów, ok. 960 kozaków i ponad 2580 piechoty. Wykaz ten stanowił zapewne podstawę do planowania nowego zaciągu, finansowanego z podatków, które miała dopiero uchwalić konwokacja. Król i senatorowie obawiali się jednak, że z powodu braku pieniędzy w skarbie może dojść do kolejnej konfederacji. Władca rozkazał więc zredukować armię i wystawił listy przypowiednie jedynie na 1500 koni husarii, 500 koni rajtarii, 500 koni kozaków i tyle piechoty, ile było dotychczas. Ponadto polecił, aby roty husarskie nie miały więcej niż 100 koni. Wśród jednostek, które miały zostać zwinięte, znalazły się 2 rot husarskie z załogi Smoleńska: Mikołaja Hlebowicza „nowa” (200) i kasztelana wileńskiego Hieronima Chodkiewicza (100)⁴⁹. Hetman uważał, że proponowane przez króla siły będą niewystarczające do obrony Wielkiego

⁴⁷ BN, BOZ, rkps 960, s. 367–368; K. Tyszkowski, *op. cit.*, s. 145–146.

⁴⁸ BUW, rkps 59, k. 3–3v. Rota Kołęckiego nie została wymieniona w *Liczbie wojska wszystkiego* wśród oddziałów znajdujących się w Smoleńsku, ale 8 V 1615 r. jej rotmistrz podpisał się pod listem załogi twierdzy do Krzysztofa Radziwiłła (AGAD, AR, dz. II, nr 631, s. 1).

⁴⁹ ЛННБУ, фонд 116, справа 11, k. 19–22; Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Przyb. 610/05, knlb., E. Wołłowicz do J.K. Chodkiewicza, Warszawa 13 IV 1615; AGAD, AR, dz. V, nr 2047/II, s. 47, 50; A.G. Przepiórka, K. Żojdź, *op. cit.*, s. 281–284; K. Łopatecki, *Konwokacja litewska 1615 roku. Z badań nad procedurą przyjmowania uchwał konwokacyjnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, 12, 4, s. 493–522.

Tabela 3. Skład i liczebność załogi Smoleńska w maju 1615 r.

Lp.	Jednostka	Liczebność
Husaria		
1.	poczet kapitana Jerzego Szczuckiego	12
2.	poczet woj. wiaziemskiego i możajskiego Iwana Jangildiejewa	10
3.	rota woj. smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (stara), por. Jarosz Wyrzykowski	115
4.	rota kasztelana wileńskiego Hieronima Chodkiewicza	100
5.	rota woj. smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (nowa), por. Jan Wojewódzki	200
6.	rota Jana Tokarskiego, por. Wawrzyniec Sopoćko	100
Petyhorcy		
1.	rota Wojciecha Baranowskiego	100
2.	rota Jana Chojnowskiego	100
Piechota polska		
1.	rota Jana Krenickiego	150
2.	rota Stefana Mutyalskiego	100
3.	rota Maksyma Wołka	200
4.	rota Linowskiego	100
5.	rota Jerzego Zabielskiego	200
6.	rota Bartosza Kołęckiego	200
Puszkarze		
		30

Opracowano na podstawie: РНБ, фонд 971, опис 2, дело 152, номер 46, к. 104–105; A.G. Przepiórka, K. Żojdź, *op. cit.*, s. 276–284; AGAD, AR, dz. II, nr 631, s. 1, 3; РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 97, к. 163–164v.

Księstwa Litewskiego i zagwarantowania bezpieczeństwa komisarzom, wysłanym na rokowania z posłami moskiewskimi pod Smoleńskiem. Zygmunt III uznał racje hetmana i zgodził się zwiększyć zaciągi, pod warunkiem że pozwolą na to podatki uchwalone na konwokacji wileńskiej. Wyraził też zgodę na przyjęcie na służbę w Smoleńsku dwóch cyrulików. Jednak w obawie przed tym, że ten wydatek zostanie później zakwestionowany, polecił hetmanowi, aby wpisał ich do rejestru rot jazdy wraz z poczem, którego wielkość odpowiadałaby ich wynagrodzeniu⁵⁰.

Ostatecznie do rozwiązania wspomnianych wyżej jednostek nie doszło. Wchodzące w skład załogi Smoleńska obie rotę Mikołaja Hlebowicza

⁵⁰ BUW, rkps 59, k. 3–4; BPAU-PANK, rkps 358, nr 97, k. 195.

(100 i 200 koni) oraz rotę Hieronima Chodkiewicza (100 koni), Jana Tokarskiego (100 koni) i Jana Chojnowskiego (100 koni) znalazły się natomiast wśród jednostek starego zaciągu, które wysłani na rokowania komisarze, m.in. obaj hetmani litewscy, wielki Jan Karol Chodkiewicz i polny Krzysztof II Radziwiłł, zaciągnęli na kolejną ćwierć od 4 września do 4 grudnia 1615 r.⁵¹

Tymczasem wiosną 1615 r. nastąpiła zmiana dowódców wojsk moskiewskich pod Smoleńskiem. Nowymi wojewodami zostali bojarzyn kniaź Iwan A. Chowanskij i Miron A. Wieljaminow. Pod ich komendą miało znajdować się 294 dworzan i dzieci bojarskich, 1500 strzelców moskiewskich, 1785 strzelców i kozaków grodowych (konnych i pieszych), 2572 kozaków służebnych – razem 6151 ludzi. Chowanskij i Wieljaminow rozpoczęli intensywny ostrzał twierdzy i wielokrotnie przeprowadzali niewielkie ataki, starając się rozpoznać pozycje obrońców⁵². Dopiero przybycie w październiku pod Smoleńsk komisarzy wraz z towarzyszącymi im oddziałami znacznie poprawiło sytuację załogi. Przede wszystkim zmniejszyło to zagrożenie ze strony wojsk moskiewskich. Poza tym komisarze wraz z częścią wojska weszli w mury twierdzy, a hetman polny litewski Krzysztof II Radziwiłł trzykrotnie, w październiku, grudniu i lutym, wprowadził do niej transporty z żywnością⁵³.

Komisarze zdecydowali się również przeprowadzić reorganizację załogi. Przed 8 listopada spełnili wreszcie ponawiane przez dłuższy czas prośby Jerzego Szczuckiego i zwolnili go z obowiązków kapitana. Na jego miejsce mianowali starostę parnawskiego Janusza Kiskę. Podlegać mu miała załoga licząca łącznie 1500 koni i porcji, tj. ok. 1300 ludzi, składająca się z 3 chorągwi husarskich (350 koni), 1 rajtarskiej (100 koni), 1 kozackiej (50 koni) i 8 rot piechoty polskiej (1000 porcji) (zob. tabela 4)⁵⁴.

⁵¹ AGAD, Zbiór Branickich z Suchej, nr 78/97, s. 49–50, 65–66; K. Żojdź, *Udział hetmana polnego litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła w rokowaniach pokojowych z Moskwą na przełomie lat 1615 i 1616*, w: *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. 90.

⁵² Według dokumentów Приказу Разрядного miało nastąpić to w kwietniu (ДР, t. I, kol. 179, 198; Книги разрядные, по официальным оных спискам изданные с высочайшего соизволения II-м отделением Собственной Его Императорского Величества канцелярии [dalej: KP], t. I, Санкт Петербург 1853, kol. 90–91) lub w czerwcu (ДР, t. I, kol. 179). Na temat działań wojewodów vide BPAU-PANK, rkps 357, nr 41, k. 94.

⁵³ K. Żojdź, *op. cit.*, s. 86–93.

⁵⁴ Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Akc. 1949/439 (Steinwehr I F 37/II), k. 52; AGAD, Zbiór Branickich z Suchej, nr 78/97, s. 307–311.

Tabela 4. Skład i liczebność załogi Smoleńska według „Ordynacyi ichm. pp. hetmanów i ichm. pp. komisarzów strony Smoleńska i żołnierza”⁵⁵

Lp.	Jednostka	Liczebność
Husaria		
1.	rota wojewody smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (stara), por. Jarosz Wyrzykowski	100
2.	rota wojewody smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (nowa), por. Jan Wojewódzki	150
3.	rota Jana Tokarskiego, por. Andrzej Mańkowski	100
Rajtaria		
1.	rota Wojciecha Baranowskiego ⁵⁶	100
Jazda kozacka		
1.	rota star. parnawskiego i kapitana smoleńskiego Janusza Kiszki	50
Piechota polska		
1.	rota Maksyma Wołka	200
2.	rota Krzysztofa Biedrzychowskiego	150
3.	rota Jerzego Zabielskiego	150
4.	rota Wawrzyńca Sopoćki	100
5.	rota Linowskiego	100
6.	rota Aleksandra Szemberka	100
7.	rota Stefana Mutyalskiego	100
8.	rota Bartosza Kołęckiego	100

Źródło: AGAD, Zbiór Branickich z Sucheja, nr 78/97, s. 307–311.

W lutym 1616 r. rokowania komisarzy Rzeczypospolitej z posłami moskiewskimi pod Smoleńskiem zakończyły się fiaskiem. Komisarze wprowadzili wówczas zmiany w organizacji załogi twierdzy. Przede wszystkim, w związku z nieobecnością Janusza Kiszki, do czasu jego przybycia obronę Smoleńska powierzono wojewodzie smoleńskiemu Mikołajowi Hlebowiczowi. Zobowiązał się on bronić twierdzy do 1 września tr. Ewentualną

⁵⁵ Imiona i nazwiska rotmistrzów i poruczników zostały uzupełnione na podstawie innych źródeł: AGAD, AR, dz. II, nr 668, s. 1–5; nr 670, s. 1–8; РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 97, к. 7v–9v, 80–81, 163–164v.

⁵⁶ Na podstawie znanych obecnie źródeł nie można ustalić, kiedy rota petyhorska W. Baranowskiego została przebrojona na rajtarską. Prawdopodobnie nastąpiło to na jesieni 1615 r.

dalszą obronę uzależniał natomiast od posiadanych zapasów żywności. Zgodnie z wydaną przez hetmana asekuracją w przypadku nieotrzymania odsieczy Hlebowicz mógł skapitulować na honorowych warunkach⁵⁷.

Zmiana dowódcy pociągnęła za sobą niewielkie zmiany w składzie załogi Smoleńska. W jej szeregach nie znalazła się rota kozacka J. Kiszki. Jako wzmocnienie garnizonu Chodkiewicz przysłał Hlebowiczowi swoją rotę pieszą, którą dowodził Jan Sobański. Zamiast 100 liczyła ona jednak tylko 50 porcji. W marcu wojewoda smoleński zdecydował się więc zwinąć rotę Linowskiego, której liczebność spadła do 46 ludzi, a żołnierzy z tej jednostki przyłączył do roty Sobańskiego. Jednocześnie skarżył się hetmanowi, że w Smoleńsku jest tylko 450 husarii oraz 800 piechoty i w ogóle nie ma koni, oprócz 30 kozackich, których może używać tylko do brania jeńców lub wysyłania listów⁵⁸. W dodatku z powodu braku pieniędzy król polecił Chodkiewiczowi, aby wypowiedział służbę wojsku polowemu i obronę granic powierzył wolontariuszom. Hetman był temu przeciwny, ale wykonał królewskie polecenie. Zdołał jedynie nakłonić żołnierzy, aby po wypowiedzeniu pozostali przy granicy i tam czekali na konkluzję sejmu. W ten sposób mieli oni zapewnić obronę pogranicza przed zagonami moskiewskimi⁵⁹.

Zmiany nastąpiły również po stronie moskiewskiej. Chowanskiego i Wieljaminowa zastąpili dwaj niedawni posłowie: bojar kniaź Aleksij Juriewicz Sitckij i okoliczny Artemij Wasylewicz Izmaïłow. Zostało z nimi 617 dworzan i dzieci bojarskich, 1500 strzelców moskiewskich, 1785 strzelców i kozaków grodowych (konnych i pieszych), kozaków służebnych 2572 – razem 6474 ludzi⁶⁰. Pod koniec lata 1616 r. pod Smoleńsk ruszyła natomiast nowa armia moskiewska, która miała zastąpić oddziały Sitckiego i Izmaïłowa. Jej dowództwo powierzono stolnikom: M.M. Buturlinowi i Isakowi Siemionowiczowi Pogożewowi. Według sporządzonego w Prikazie Razriadnym wykazu we wrześniu pod komendą Buturlina znajdowało się 1244 dzieci bojarskich i atamanów pomiestnych, 1158 strzelców, 2673 atamanów i kozaków oraz 35 puszkarzy⁶¹. Wojska moskiewskie wznowiły oblężenie twierdzy i 23 sierpnia przypuściły szturm,

⁵⁷ BCz, rkps 3236, s. 375; ЛННБВ, фонд 116, справа 14, к. 213; BPAU-PANK, rkps 357, k. 114.

⁵⁸ BPAU-PANK, rkps 357, nr 55, k. 121.

⁵⁹ BCz, rkps 3236, s. 373–375; BPAU-PANK, rkps 359, k. 10–10v; BN, BOZ, rkps 960, s. 476–477. Vide S. Ochmann, *Sejmy z lat 1615–1616*, Wrocław 1970 [„Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, Seria A, nr 141], s. 178–180.

⁶⁰ KP, t. I, kol. 90–94.

⁶¹ *Ibidem*, kol. 95, 211, 223.

ale został on szczęśliwie odparty przez obrońców⁶². W Smoleńsku panował jednak głód i szerzyły się choroby, brakowało drewna na budowę schronień, opału i amunicji. Załoga zaczynała się buntować. We wrześniu Hlebowicz zdołał opuścić twierdzę, wyznaczając na dowódcę załogi rotmistrza Jana Tokarskiego⁶³.

Dopiero pod koniec września 1616 r. udało się opłacić żołnierzy z wojska polowego i rozpocząć nowe zaciągi. Dowództwo nad nimi hetman powierzył referendarzowi litewskiemu Aleksandrowi Gosiewskiemu. W połowie października Gosiewski na czele 2100 jazdy i 200 piechoty ruszył pod Smoleńsk. Po nieudanych próbach rozbicia części znajdujących się pod Smoleńskiem sił moskiewskich ominął pozycję przeciwnika i 31 października stanął obozem nad Dnieprem pod Twierdylicą, na tyłach oddziałów wojewody M.M. Buturlina. Przeciął w ten sposób szlaki komunikacyjne nieprzyjaciela, ale sam był zagrożony atakami wojsk moskiewskich ze wszystkich stron⁶⁴.

Gosiewski związał znaczną część wojsk moskiewskich i odciążył tym samym obrońców Smoleńska. Nadal jednak potrzebowali oni wsparcia z zewnątrz. Na początku 1617 r. hetman polecił Aleksandrowi Sapieżowi, aby dostarczył żywność i pieniądze na żołd dla żołnierzy do Smoleńska. Oddane do dyspozycji starosty orszańskiego siły składały się zapewne z kozaków z Orszy, żołnierzy przysyłanych ze Smoleńska i z obozu Gosiewskiego oraz nowych jednostek, które miały wzmocnić wojsko referendarza. Na czele tych niewielkich sił 21 stycznia, na dwie godziny przed świtem, Sapieha niepostrzeżenie dla oddziałów moskiewskich wjechał do Smoleńska. Następnie odeskortaował resztę pieniędzy i posiłki liczące 100 koni rajtarii i 200 porcji piechoty do obozu Gosiewskiego i przez Smoleńsk powrócił do Orszy⁶⁵.

Do odblokowania Smoleńska doszło dopiero wiosną 1617 r. 11 maja do twierdzy przybyły rotty rajtarskie Wolfganga Kreutza (100 koni) i Heinricha Klebeka (100 koni), a następnego dnia pod jej murami pojawił się dowodzony przez Mikołaja Czapińskiego pułk lisowczyków (ok. 1000 koni). 14 maja załoga Smoleńska razem z lisowczykami i rotami Klebeka i Kreutza uderzyła na obóz moskiewski, zadając przeciwnikowi duże straty. W czasie walki został jednak postrzelony rotmistrz pieszy Aleksander Szemberk, który zmarł trzy dni później. W obawie przed wspólnym

⁶² Archiwum Państwowe w Gdańsku, nr 300, 29/90, k. 321–322.

⁶³ BPAU-PANK, rkps 357, nr 64, k. 140.

⁶⁴ AGAD, dz. V, nr 13810a, s. 1–2; nr 4560/II, s. 19–20; P. Gawron, *Wojska*, s. 83–85; А.Г. Пшэпюрка, *Вайскова-палітычная*, s. 209.

⁶⁵ BR, rkps 77, k. 228, 237–237v, 241–241v; А.Г. Пшэпюрка, *Вайскова-палітычная*, s. 209.

atakiem ze strony Gosiewskiego i lisowczyków wojska moskiewskie 16 maja wycofały się spod Smoleńska⁶⁶.

Po odblokowaniu Smoleńska dokonano rozliczenia dotychczasowej służby załogi i przeprowadzono jej reorganizację. Zwinięto rotę piesze Jerzego Zabielskiego (150) i Aleksandra Szemberka (100), a na ich miejsce zaciągnięto rotę wojewody smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (100) i Mikołaja Woronca (100). W służbie pozostały natomiast wszystkie rotę jazdy, które zresztą od lat stanowiły kościec obrony Smoleńska. W pierwszej ćwierci nowej służby (21 VII – 21 X 1617) według opisu załoga twierdzy liczyła 1021 koni i porcji, tj. ok. 900 ludzi i składała się z 3 chorągwi husarskich (350 koni), 1 rajtarskiej (100 koni), 7 rot piechoty (539 porcji) i 32 puszkarzy (zob. tabela 5).

Tabela 5. Skład i liczebność załogi Smoleńska w pierwszej ćwierci (21 VII – 21 X 1617)

Lp.	Jednostka	Liczebność
Husaria		
1.	rota wojewody smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (stara), por. Jarosz Wyrzykowski	100
2.	rota wojewody smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza (nowa), por. Jan Wojewódzki	150
3.	rota Jana Tokarskiego, por. Andrzej Manikowski	100
Rajtaria		
1.	rota Wojciecha Baranowskiego	100
Piechota polska		
1.	rota wojewody smoleńskiego Mikołaja Hlebowicza	100
2.	rota Jana Sobańskiego	75
3.	rota Mikołaja Woronca	71
4.	rota Krzysztofa Biedzychowskiego	46
5.	rota Maksyma Wołka	116
6.	rota Stefana Mutkalskiego	73
7.	rota Wawrzyńca Sopoćki	58
Puszkarze		
		32

Na podstawie: РНБ, фонд 971, опис 2, дело 321/2, номер 3, к. 5v–6; РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 95, к. 1a–2.

Mimo odblokowania Smoleńska warunki służby nadal były ciężkie, a żołnierze nie otrzymywali żołdu. W październiku 1617 r. załoga

⁶⁶ Vide BR, rkps 139, k. 378, inna kopia: BPAU-PANK, rkps 1051, k. 168v–169.

Smoleńska wysłała w poselstwie do znajdującego się pod Dorohobużem królewicza Władysława rotmistrza Wojciecha Baranowskiego. Ten w imieniu nieopłaconych żołnierzy zagroził zawianiem konfederacji. Ostatecznie królewicz ubłagał smoleńszczan, aby pozostali na służbie i poczekali na pieniądze. W czasie wyprawy królewicza Władysława pod Moskwę załoga Smoleńska nie odgrywała już większej roli w działaniach militarnych. Wspierała natomiast główne siły wojsk Rzeczypospolitej, pomagając w dostarczaniu im aprowizacji, posiłków i pieniędzy. Żołnierze smoleńscy wzięli też w lutym 1618 r. udział w rozbiciu pod Mozyrem pułku kozackiego Dubiny⁶⁷. Prawdopodobnie jedyną zmianą, do jakiej doszło w tym okresie w składzie załogi Smoleńska, było objęcie w styczniu 1618 r. urzędu kapitana smoleńskiego przez Wojciecha Baranowskiego, który zastąpił J. Tokarskiego, wysłanego jako posła od wojska smoleńskiego na sejm⁶⁸.

Po zawarciu rozejmu w Dywilinie pojawił się problem spłaty zadłużenia skarbu wobec wojska. W przypadku załogi Smoleńska dług ten miał wynosić 100 000 zł⁶⁹. Żołnierze smoleńscy planowali przyłączyć się do wojska połowego, które zamierzało zawiązać konfederację. By do tego nie dopuścić, w maju komisarze wyznaczeni do zapłaty wojsku: starosta orszański Aleksander Sapieha, starosta mozyrski Baltazar Strawiński oraz podkomorzy orszański i pisarz skarbowy litewski Jan Isajkowski, zgodzili się wypłacić załodze twierdzy z góry pieniądze na dalszą służbę: jeździe za kolejną ćwierć od dnia 21 kwietnia do 21 lipca 1619 r., a piechocie i puszkarzom za miesiąc – razem ponad 13 500 zł⁷⁰. Jednak kiedy w połowie lipca wypłacono żołd wojsku połowemu, zabrakło gotówki dla załogi Smoleńska. Pisarz polny Jarosz Piasecki obawiał się nawet, że żołnierze zejda na włość. Otrzymali oni bowiem od komisarzy asekurację, zgodnie z którą w przypadku, gdy do 21 lipca nie otrzymają zapłaty, będzie wolno im to uczynić. Na szczęście do tego nie doszło. W pierwszej połowie sierpnia 1619 r. jeden z komisarzy, starosta mozyrski Baltazar Strawiński, wypłacił załodze Smoleńska cały zaległy żołd. Za zgodą króla nie potrącono im z niego 13 680 zł za żywność, którą w czasie oblężenia

⁶⁷ J. Sobieski, *Diariusz ekspedycyjej moskiewskiej dwuletniej królewicza Władysława 1617–1618*, oprac. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2010, s. 27, 41, 43, 80; A.A. Majewski, *op. cit.*, *passim*. Zasługi załogi Smoleńska w tym zakresie docenił również król (AGAD, AR, dz. II, nr 716, s. 1–4).

⁶⁸ РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 95, к. 1а–2.

⁶⁹ BR, rkps 2, s. 34; J. Serebryka, *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988, „Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu. Studia i Monografie”, nr 136, s. 196.

⁷⁰ ЦДІАУК, фонд 48, опис 1, справа 636, к. 1; nr 641, к. 1–2; AGAD, AR, dz. V, nr 15195, s. 39–41; J. Rzońca, *Ostatni sejm przed Cecorą (w 1619 r.)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1983, 20, s. 86–87.

otrzymali ze skarbu. Ponieważ wcześniej król i komisarze wypowiedzieli żołnierzom służbę, po zapłacie większość z nich rozjechała się do domów⁷¹. W Smoleńsku zaczęto natomiast organizować nowy, pokojowy garnizon twierdzy.

Wbrew licznym trudnościom finansowym i organizacyjnym udało się w 1613 r. zorganizować dla Smoleńska załogę, która wielokrotnie uzupełniana i reorganizowana, mimo ogromnej przewagi atakujących twierdzę wojsk moskiewskich, zdołała ją utrzymać, a w czasie wyprawy królewicza Władysława wspierała działania głównych sił wojsk Rzeczypospolitej. Teoretycznie jej liczebność wynosiła ok. 1500 stawek żołdu, choć z powodu dużych strat w wyniku głodu, chorób i dezercji z reguły była niższa. Uwagę zwraca wysoki odsetek jazdy – ok. 1/3 składu. Początkowo były to głównie rotty kozackie, ale z czasem zostały one zastąpione przez jednostki jazdy ciężkiej: husarii i rajtarii. Wynikało to nie tylko z ówczesnych możliwości mobilizacyjnych Wielkiego Księstwa Litewskiego, ale także z przekonania o jej większej wartości bojowej i wyższym morale. Spieszona jazda stanowiła trzon załogi Smoleńska, a jej zdolność do przetrwania w trudnych warunkach służby, bez regularnego wynagrodzenia, w znaczącym stopniu przyczyniła się do sukcesu obrony twierdzy.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Manuscript sources (Źródła rękopiśmienne)

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. II: nr 546, 611, 622, 631, 668, 670, 716; dz. V: nr 2047/II, 4560/II, 11578, 13810a, 15195.

Zbiór Branickich z Sucheja, nr 78/97.

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, nr 964.

Archiwum Sanguszków, rkps 51, 67.

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

nr 300, 29/90.

⁷¹ AGAD, AR, dz. V, nr 11578, s. 7; RS, EIXP, nr 100, knlb., A. Szołdrski do W. Gembickiego, Smoleńsk 19 VIII 1619; AGAD, AR, dz. II, nr 716, s. 5–9; РГАДА, фонд 389, опис 1, книга 297, к. 187v–188v. Pod pokwitowaniem podpisali się: Jan Zygmunt Tokarski rotmistrz, Jan Wojewódzki porucznik, Wojciech Baranowski rotmistrz, Andrzej Mańkowski porucznik rotty Tokarskiego, Jarosz Wyrzykowski porucznik, Prokop Kremski porucznik rotty Baranowskiego, Walerian Wyleżyński deputat sądowy, Piotr Krutulski deputat, Olbrycht Młodecki deputat sądowy, Michał Isakowski, Adam Pietraszkiewicz deputat do odbierania pieniędzy, Jan Jarmulicz deputat do odbierania pieniędzy, Walenty Zaleski deputat do odbierania pieniędzy.

- Biblioteka Czartoryskich w Krakowie:
rkps 2073, 3236.
- Biblioteka Jagiellońska w Krakowie:
rkps Przyb. 610/05.
- Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk:
rkps 289, 325, 1539.
- Biblioteka Narodowa w Warszawie:
rkps Akc. 6564.
Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, rkps 960, 1795/7.
- Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności – Polskiej Akademii Nauk w Krakowie:
rkps 342, 357, 358, 359, 365, 1051.
- Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu:
rkps 2, 77, 139.
- Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie:
rkps 59.
- Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego:
rkps Akc. 1949/439.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius:
Fondas 11, apyrašas 2, bylos 154.
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka [Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника]:
Fond [фонд] 103, opys [опис] 1, sprava [справа] 97.
Fond [фонд] 116, sprava [справа] 11, 14.
- Riksarkivet Stockholm:
Extranea IX Polen: nr 100, 105.
- Rossiyskaya natsional'naya biblioteka [Российская национальная библиотека]:
Fond [фонд] 971, opis [опис] 2, delo [дело] 63/2, 152, 321/2.
- Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov [Российский государственный архив древних актов]:
Fond [фонд] 210, opis [опис] 17, delo [дело] 8.
Fond [фонд] 389, opis [опис] 1, kniga [книга] 86, 91, 93, 95, 97, 293, 297.
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Центральний державний історичний архів України, м. Київ]:
Fond [фонд] 48, opys [опис] 1, sprava [справа] 522, 553, 636, 641.

Printed sources (Źródła drukowane)

- Akty, sobrannyye v bibliotekakh i arkhivakh Rossiyskoy imperii Arkheograficheskoyu ekspeditsiyeyu Imperatorskoy akademii nauk*, t. 3, 1613–1645, Sankt Peterburg 1836 [Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею Императорской академии наук, т. 3, 1613–1645, Санкт Петербург 1836].
- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. II, *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.
- Dvortsovyye razryady, po vysochayshemu povelениyu izdannyye II-m otdeleniyem Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii*, t. I, Sankt Peterburg 1850 [Дворцовые разряды, по высочайшему повелению изданные II-м отделением Собственной Его Императорского Величества канцелярии, т. I, Санкт Петербург 1850].

- Knigi razryadnyya, po offitsial'nym onykh spiskam izdannyya s vysochayshego soizvoleniya II-m otdeleniyem Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii*, t. I, Sankt Peterburg 1853 [Книги разрядные, по официальным оных спискам изданные с высочайшего соизволения II-м отделением Собственной Его Императорского Величества канцелярии, t. I, Санкт Петербург 1853].
- Materialy k istorii Moskovskogo gosudarstva v XVI i XVII stoletiyakh*, выпуск II, *Voyna s Pol'shey v 1609–1611 godakh. Istoricheskiye materialy*, wyd. F. Verzhbovskiy, Varshava 1898 [Материалы к истории Московского государства в XVI и XVII столетиях, выпуск II, Война с Польшею в 1609–1611 годах. Исторические материалы, wyd. Ф. Вержбовский, Варшава 1898].
- Przepiórka A.G., Żojdź K., *Dwa komputy wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z pierwszej połowy 1615 r.*, „Rocznik Lituanistyczny” 2020, 6.
- Razryadnyye knigi 1598–1638 gg.*, oprac. V.I. Buganov, L.F. Kuz'mina, red. V.I. Buganov, Moskva 1974 [Разрядные книги 1598–1638 гг., oprac. В.И. Буганов, Л.Ф. Кузьмина, red. В.И. Буганов, Москва 1974].
- Sobieski J., *Diariusz ekspedycyjnej moskiewskiej dwuletniej królewicza Władysława 1617–1618*, oprac. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2010.
- Volumina Constitutionum*, t. III, 1611–1640, vol. 1, 1611–1626, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010.

Studies (Opracowania)

- Aleksandrov S.V., *Smolenskaya osada 1609–1611*, Moskva 2011 [Александров С.В., Смоленская осада 1609–1611, Москва 2011].
- Byliński J., *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984 [„Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 689, Prawo, CXVIII].
- Byliński J., *Silnicki Zbigniew (1 poł. XVII w.)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 37, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1996–1997.
- Byliński J., Kaczorowski W., *Smoleńsk 1609–1611. Szkic z dziejów nadgranicznej twierdzy*, Opole 2012.
- Filipczak-Kocur A., *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty – ustawy – realizacja*, Warszawa 2007.
- Florya B.N., *Pol'sko-litovskaya interventsia v Rossii i russkoye obshchestvo*, Moskva 2005 [Флорья Б.Н., Польско-литовская интервенция в России и русское общество, Москва 2005].
- Gawron P., *Miejsce husarii w strukturze armii litewskiej w latach 1600–1635*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, red. Z. Hundert, T. Mleczek, Warszawa 2020 [Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Studia i Materiały, t. X].
- Gawron P., *Wojska zaciągu cudzoziemskiego w czasie wojny Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w latach 1609–1618*, w: *„W hetmańskim trudzie”. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jana Wimmera*, red. Z. Hundert, M. Wagner, Oświęcim 2017.
- Lipski A., *Potocki Jakub h. Pilatwa (ok. 1554–1613)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 28, red. E. Rostorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984–1985.
- Łopatecki K., *Konwokacja litewska 1615 roku. Z badań nad procedurą przyjmowania uchwał konwokacyjnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, 12, 4.
- Majewski A.A., *Moskwa 1617–1618*, Warszawa 2016.
- Ochmann S., *Sejmy z lat 1615–1616*, Wrocław 1970 [„Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, Seria A, nr 141].
- Polak W., *Misja gońca moskiewskiego Denisa Oładina w Rzeczypospolitej w 1613 roku*, „Almanach Historyczny” 2000, 2.
- Polak W., *Misja posłów moskiewskich Fiodora Żeliabuskiego i Semena Matczina w Polsce w 1615 r.*, „Czasy Nowożytnie” 2004, 16.

- Polak W., *Nieudana misja gońca cesarskiego Jakuba Henckla von Donnersmarck i gońca senatu Rzeczypospolitej Jana Hrydzicza do Moskwy w 1613/1614 r.*, „Czaszy Nowożytnie” 2000, 8 (9).
- Polak W., *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607–1612*, wyd. 3, Toruń 2014.
- Polak W., *Trzy misje. Rokowania dyplomatyczne pomiędzy Rzeczypospolitą a Moskwą w latach 1613–1615*, Toruń 2014.
- Przepiórka A.G., *Szczucki Jerzy z Krzykowa h. Pobóg (zm. 19 VII 1618)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 47/3, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2011.
- Przepiórka A.G., *Wyprawa lisowczyków na Siewierszczyznę na przełomie 1616 i 1617 roku*, w: *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 2, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2007.
- Pshepyurka A.H., *Dzheyanni voyskaw VKL pad Smalyenskam u 1614 h.*, „Byelaruski historychny ahlyad” 2008, 15, 1–2 (28–29) [Пшэпюрка А.Г., *Дзеянні войскаў ВКЛ пад Смаленскам у 1614 г.*, „Беларускі гістарычны агляд” 2008, 15, 1–2 (28–29)].
- Pshepyurka A.H., *Vayskova-palitychnaya dzyeyynasts' Alyaksandra Dazhboha Sapyehei padchas vayny z Maskowskay dzyarzhavay 1609–1618 hh.*, „ARCHE” 2016, 3 [Пшэпюрка А.Г., *Вайскова-палітычная дзейнасць Аляксандра Дажбога Сапегі падчас вайны з Маскоўскай дзяржавай 1609–1618 гг.*, „ARCHE” 2016, 3].
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Rzońca J., *Ostatni sejm przed Cecorą (w 1619 r.)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1983, 20.
- Seredyka J., *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988, „Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu. Studia i Monografie”, nr 136.
- Słodowy K., *Smoleńsk 1609–1611*, Warszawa 2019.
- Tyszkowski K., *Wojna o Smoleńsk 1613–1615*, Lwów 1932, „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, Dz. II, t. VIII, z. 3.
- Żojdź K., *Udział hetmana polnego litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła w rokowaniach pokojowych z Moskwą na przełomie lat 1615 i 1616*, w: *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017.

NOTA O AUTORZE

Andrzej Grzegorz Przepiórka – mgr historii, związany z Wydziałem Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Autor książki *Od Staroduba do Moskwy. Działania wojsk Dymitra II Samozwańca w latach 1607–1608* (Zabrze 2007) i kilkunastu artykułów naukowych. Zainteresowania naukowe: polityka Rzeczypospolitej wobec Państwa Moskiewskiego u schyłku XVI i w pierwszej połowie XVII w., Państwo Moskiewskie w XVI–XVII w., historia wojskowa XVI–XVII w.

ABOUT THE AUTHOR

Andrzej Grzegorz Przepiórka – MA in history, associated with the Faculty of History of the University of Warsaw. Author of the book *Od Staroduba do Moskwy. Działania wojsk Dymitra II Samozwańca w latach 1607–1608* (Zabrze 2007) and several scientific articles. Scientific interests: the policy of the Polish-Lithuanian Commonwealth towards the Muscovite State at the end of the 16th century and in the first half of the 17th century, The Muscovite State in the 16th and 17th centuries, military history of the 16th – 17th centuries.

